

Univerzita Hradec Králové

Pedagogická fakulta

Historický ústav

Nový Bydžov za První světové války

Bakalářská práce

Autor:	Ondřej Obešlo
Studijní program:	B7507 Specializace v pedagogice
Studijní obor:	Historie/Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání
Vedoucí práce:	doc. Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Hradec Králové

2021

Zadání bakalářské práce

Autor: Ondřej Obešlo

Studium: P18P0287

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Historie se zaměřením na vzdělávání, Společenské vědy se zaměřením na vzdělávání

Název bakalářské práce: **Nový Bydžov za První světové války**

Název bakalářské práce AJ: Nový Bydžov during World War I

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Tato práce pojednává o městě Nový Bydžov v době První světové války od sarajevského atentátu na následníka trůnu až po konec tohoto válečného konfliktu a vyhlášení samostatného československého státu. Práce se zaměřuje především na to, jak válka ovlivnila život v obci, a to v především v politickém, kulturním, sociálním a hospodářském kontextu.

DOLEŽAL, Josef. *Bydžov za světové války*. Nový Bydžov, 1932.

PROKOP, Jaroslav. *Nový Bydžov v proměnách staletí*. Nový Bydžov: Městský úřad v Novém Bydžově, 2005. ISBN 80-239-6020-2.

SALABOVÁ, Marie, *36. pěší pluk a jeho činnost za I. světové války*. Marie Salabová. In: Boleslavica '68: sborník příspěvků k dějinám Mladoboleslavska, Praha: Středočeské nakladatelství a knihkupectví Roč. 1, (1969), s. 133-194.

SVOBODNÝ, Josef. *Válečný deník*. Brno: Šimon Ryšavý, 2019. ISBN 978-80-7354-205-4.

ŠIMŮNEK, Robert, ed. *Historický atlas měst České republiky*. Praha: Historický ústav Akademie věd ČR, 2017. ISBN 978-80-7286-302-0.

Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov

Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Okresní soud Nový Bydžov

Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Okresní úřad Nový Bydžov

Státní okresní archiv Hradec Králové, fond Okresní školní výbor Nový Bydžov

Garantující pracoviště: Historický ústav,
Filozofická fakulta

Vedoucí práce: doc. Mgr. Jiří Hutečka, Ph.D.

Oponent: prof. PhDr. Dana Musilová, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 22.1.2020

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto bakalářskou práci na téma „Nový Bydžov za První světové války“ vypracoval pod vedením vedoucího bakalářské práce samostatně a uvedl jsem všechnu použitou literaturu a prameny.

V Hradci Králové dne

.....

Anotace

OBEŠLO, Ondřej. *Nový Bydžov za První světové války*, Hradec Králové: Pedagogická fakulta Univerzity Hradec Králové, 2021. 41 s. Bakalářská práce.

Bakalářská práce zkoumá životy obyvatel města Nový Bydžov v letech 1914 až 1918, které byly ovlivněny válečnými událostmi První světové války. Práce se zaměřuje na celkovou situaci ve městě od atentátu na následníka trůnu až po vyhlášení samostatného československého státu zejména z hlediska hospodářského, sociálního a kulturního. Cílem bakalářské práce je vytvořit souhrnný obraz života v Novém Bydžově v dané době.

Klíčová slova: První světová válka, Nový Bydžov, regionální historie, mobilizace, válečné hospodářství.

Annotation

OBEŠLO, Ondřej. *Nový Bydžov during World War I*, Hradec Králové: Faculty of Education, University of Hradec Králové, 2021. 41 pp. Bachelor Degree Thesis.

The bachelor's thesis examines the lives of the inhabitants of the town of Nový Bydžov in the years 1914 to 1918, which were influenced by the war events of the First World War. The work focuses on the overall situation in the city from the assassination of the heir to the throne to the proclamation of an independent Czechoslovak state, especially in terms of economic, social and cultural. The aim of the bachelor thesis is to create a comprehensive picture of life in Nový Bydžov of this period.

Keywords: Nový Bydžov, World War I, regional history, mobilisation, war economy

Poděkování

Rád bych tímto poděkoval panu doc. Mgr. Jiřímu Hutečkovi, Ph.D. za odborné vedení práce, jeho ochotu, vstřícnost a trpělivost, kterou mi během kontrolování této práce věnoval. Mé díky patří též pracovníkům státního okresního archivu Hradec Králové a Městského muzea Nový Bydžov za jejich pomoc a ochotu při shromažďování archivních materiálů použitých pro tvorbu této práce. V neposlední řadě bych chtěl také poděkovat mé rodině, která mě po celou dobu studia a tvorby práce podporovala.

Obsah

Úvod	8
1 Město Nový Bydžov.....	10
2 Zpráva o sarajevském atentátu.....	12
2. 1 Předválečná atmosféra a částečná mobilizace	12
2. 2 Vypuknutí bojů	13
2. 3 Lazarety	15
2. 4 Polní pošta.....	16
3 Válečné hospodářství	17
3. 1 Nedostatek potravin a zdražování	18
3. 2 Finanční situace a válečné půjčky	22
3. 3 Nedostatek pracovních sil.....	23
3. 4 Rekvizice zvonů	24
4 Společnost	26
4. 1 Váleční uprchlíci	26
4. 2 Dobročinné sbírky.....	28
4. 3 Kulturní život	29
4. 4 Školství	32
4. 5 Kriminalita	33
4. 6 Cenzura	35
4. 7 Loajální oslavy.....	36
5 Samostatnost.....	38
Závěr	39
Seznam pramenů a literatury	40
Seznam příloh	41

Úvod

Nový Bydžov jsem si jako téma své bakalářské práce vybral z důvodu blízkosti mému bydlišti ale především díky mým předchozím seminárním pracím, které se tímto městem či jeho okolím zabývaly. Při užším výběru jsem zjistil, že období První světové války nebylo doposud plně zpracováno, a právě proto jsem si zvolil jako cíl své bakalářské práce právě tento časový úsek.

Hlavním zdrojem sběru informací se mi stal Státní okresní archiv v Hradci Králové, který obsahuje většinu archivních fondů týkajících se Nového Bydžova. Jedním z hlavních pramenů mé práce je první díl Pamětní knihy města Nového Bydžova z archivního fondu Archiv města Nový Bydžov. Tato kronika zaznamenává základní a důležité události, které se ve městě a v jeho okolí během První světové války odehrály. Je však potřeba poznamenat, že pamětní kniha byla sepsána zpětně roku 1921 a bylo tedy zapotřebí tento fakt vzít v potaz a konfrontovat informace v ní obsažené s jinými archiváliemi jako například Protokoly ze schůzí obecního zastupitelstva a městské rady. Dalšími prameny pak byly různé knihy a kartony týkající se především válečného hospodářství a vojenských záležitostí. Taktéž jsem čerpal z fondu okresního úřadu, soudu a školského výboru.

Kromě okresního archivu v Hradci Králové jsem také navštívil Městské muzeum v Novém Bydžově, kde se zachovala především korespondence s vojáky bojujícími na frontě či zajatými v Rusku. Zároveň archiv muzea disponuje výtisky příslušných ročníků tehdejších regionálních periodik Novobydžovských listů a Hlasů od Cidliny. První dvě zmíněná periodika v průběhu války čelila cenzuře a jejich vydávání bylo v průběhu válečného konfliktu zastaveno. Dále se v archivu a expozici muzea nacházejí různé fotografie a předměty z válečné doby. Při zjišťování počtu vojáků, kteří pocházeli z Nového Bydžova a v průběhu války padli, jsem využil online internetové databáze padlých vojáků v 1. světové válce vytvořenou Vojenským historickým archivem.

Co se týká sekundárních pramenů týkající se mnou zvoleného období, příliš mnoho publikací se touto tematikou nezabývá. Velice přínosnou mi byla kniha, ze které jsem vycházel již v mé předchozí práci, *Nový Bydžov v proměnách staletí* od novobydžovského historika a bývalého ředitele novobydžovského muzea Jaroslava

Prokopa, ačkoliv popisuje dobu První světové války stručně a z velké části vychází ze stejných pramenů jako já. Z období válečného konfliktu podtrhuje především ty nejzásadnější témata a události a oproti mé práci klade velký důraz na československé legionáře z Novobydžovská a jejich osudy po konci války. Kniha mi sloužila jako základ pro popsání stručné historie města a období krátce před vypuknutím světového konfliktu. Dále je potřeba zmínit novinovou reportáž *Bydžov za světové války* od novobydžovského novináře Josefa Doležala. Původně vycházela po částech jako fejetony v časopise Týden a v roce 1932 je autor nechal souborně vydat na vlastní náklady. Z důvodu formy a retrospektivní povahy je tedy potřeba k informacím z této publikace postupovat opatrně stejně jako v případě Pamětní knihy.

Ve své práci jsem se zaměřil na jednotlivé aspekty života obyvatel Nového Bydžova, které byly nástupem První světové války silně ovlivněny. První část práce slouží jako seznámení s tímto městem a stručně popisuje jeho politický vývoj. Druhá část reflektuje události reakce obyvatelstva na sarajevský atentát a vypuknutí války a zároveň se zaměřuje na válečné stránky života jako je mobilizace, komunikace s vojáky a vojenské lazarety. Ve třetí kapitole je popsána hospodářská situace za války, tedy nedostatku potravin a surovin, které se lidem nedostávaly kvůli špatnému zásobování a válečným rekvizicím. Čtvrtá kapitola se zaměřuje na proměnu, kterou si společnost prošla kvůli vypuknutí válečného konfliktu. Popisuje změnu ve školství, kulturním životě, ale také i kriminalitu, loajální oslavy či soužití s válečnými uprchlíky. Poslední část popisuje reakci novobydžovského obyvatelstva na vznik samostatného československého státu.

1 Město Nový Bydžov

Nový Bydžov leží zhruba 27 kilometrů od krajského města Královehradeckého kraje. První zmínka o Bydžově pochází z písemnosti českého knížete Bedřicha ze dne 23. dubna 1186, ve které potvrzuje řádu johanitů výměnu dvou vesnic za část Bydžova, kterou získal knížecí bratr Přemysl, pozdější český král Přemysl Otakar I.¹ Podle Jaroslava Prokopa došlo patrně v osmdesátých či devadesátých letech 13. století k povýšení vsi na město a později k tzv. přenesení města na současné místo, kde se nachází Nový Bydžov a původní obec získala název Starý Bydžov.²

Během své dlouhé historie vystřídal město několik postavení, bylo královským městem do roku 1325, kdy jej král Jan Lucemburský prodal a Bydžov se tak stal poddanským městem rodu Varntenberků, později také Pernštejnů a Valdštejnů, a to až do roku 1569, kdy se za cenu deseti tisíc kop grošů vykoupilo z poddanství a stalo se královským věnným městem.³ Při reformě krajského zřízení za vlády Marie Terezie, kdy byl zmenšen Hradecký kraj, vznikl kraj Bydžovský a město Nový Bydžov bylo až do nové reformy v roce 1850 jeho krajským městem a to i přes to, že v roce 1784 byl krajský úřad přesunut do Jičína.⁴ Od poloviny 19. století byl Nový Bydžov okresním městem v čele s okresním hejtmánem a statut okresního města zůstal Bydžovu až do roku 1960. Vedle úřadu hejtmána zde fungoval okresní úřad, okresní soud či okresní školský výbor.

Nový Bydžov bylo politickým, hospodářským i kulturním centrem okresu. V období před První světovou válkou zde fungovala společenstva různých řemeslníků a živnostníků, například Společenstvo řezníků a uzenářů, Společenstvo pekařů, cukrářů a krupařů, Společenstvo hostinských, obchodní grémium aj. Ve městě provozovalo živnost např. 42 hokynářů, 24 kramářů, 16 řezníků či 22 pekařů.⁵ Průmyslové odvětví, které znamenalo pro město a okolí významného zaměstnavatele, se na Novobydžovsku rozvíjelo od poloviny 19. století. Mezi významné továrny patřila např. Bergmannova koželuzna, Cukrovar v nedalekých Skřivanech, cihlářské závody či Schreiberův parní pivovar.⁶ Někteří továrníci také zasahovali do chodu města jako členové městské rady, například majitel cihlářny a architekt Alois Jedlička či továrník Václav Hynek.

¹ Jaroslav Prokop, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2013, s. 15.

² Tamtéž, s. 19.

³ Tamtéž, s. 45.

⁴ Tamtéž, s. 65.

⁵ Tamtéž, s. 118.

⁶ Tamtéž, s. 98-99.

Pravidelně se zde pořádaly rozličné kulturní akce, které pořádaly kočovné herecké společnosti nebo místní kulturní organizace. Spolek divadelních ochotníků byl v Novém Bydžově založen roku 1905. V červenci 1907 oslavil své padesátileté výročí zpěvácký spolek Lubor-Libuše.⁷ Velice populární byly také akce a veřejná cvičení, které pořádala místní organizace Sokola. Mezi dalšími sportovní spolky v té době patřil Sportovní klub Nový Bydžov, který se věnoval především tenisu a fotbalu. V srpnu 1913 se zde dokonce konal první mezinárodní lawntenisový turnaj.⁸ Dále bylo město také centrem školství, neboť zde byly obecní a měšťanské školy pro chlapce i dívky, dále také průmyslová škola pokračovací, reálné gymnázium a v budově zimní hospodářské školy probíhal letní kurs pro hospodyně. Dlouhé poklidné období, které trvalo již od Prusko-rakouské války, bylo přerušeno vypuknutím Velké války.

⁷ Jaroslav Prokop, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2013, s. 118.

⁸ Tamtéž, s. 107.

2 Zpráva o sarajevském atentátu

K atentátu na následníka rakousko-uherského trůnu arcivévodu Františka Ferdinanda d'Este a jeho choť Žofii Chotkovou došlo v neděli 28. června 1914 v Sarajevu, hlavním městě Bosny a Hercegoviny. Ještě téhož dne informace doputovala do Nového Bydžova. Značná část novobydžovského měšťanstva byla v onen čas u vily Venturka, která sloužila jako zájezdní hostinec a u které hrála divadelní společnost Jana Blažka divadelní představení v přírodě „Naši Furianti“ od Ladislava Stroupežnického.⁹ Asi v polovině představení obdržel přítomný dr. František Zikán, okresní komisař, úřední depeši o sarajevském atentátu.¹⁰

Ačkoliv doktor Zikán neobeznámil diváky představení o této události, již během posledního jednání se informace, že byl následník trůnu se svojí ženou zastřelen, rozšířila, neboť k zájezdnímu hostinci se dostávaly zvěsti z nedalekého města. Reakci měšťanů popisují prameny rozličně. Zatímco pamětní kniha tvrdí že „*v celku málokdo projevil upřímnou litost nad úmrtí následníka a jeho manželky, také proto, že oba manželé neměli pro svoji nadutou a snad i hrubou povahu popularity mezi obecností,*“¹¹ Josef Doležal píše že ačkoliv nelze popsat jak na obyvatele města informace zapůsobila avšak dodává, „*že se příliš okázale cítila účast s oběťmi atentátu, protože bohužel valná většina tehdejších Čechů pokládala se za věrné poddané Rakouska a myslela, že to bez něho nepůjde.*“¹² Ať měly oběti sarajevského atentátu mezi novobydžovskými občany sympatie či nikoliv, zpráva vyvolala ve společnosti velké pozdvižení a nejistotu.

2. 1 Předválečná atmosféra a částečná mobilizace

Počátkem července odešel správce c. k. hejtmanství Heřman Šlechta na jeho místo nastoupil JUDr. Zikán, který byl po celou dobu války rozhodujícím činitelem v celém okrese.¹³ Neutuchající nervozitu ve společnosti několikrát zaznamenaly *Pokrokové listy*, politický týdeník pro severovýchodní Čechy, který byl vydáván redaktorem a vydavatelem Josefem Hruškou v Novém Bydžově. Například počátkem července *Pokrokové listy* reagovaly na německé a maďarské články, které byly namířeny proti Srbsku: „*Protisrbské štvánice vídeňských listů dostoupily již takového*

⁹ Státní okresní archiv Hradec Králové (dále SOkA HK), fond (dále f.) archiv města Nový Bydžov (dále AMNB), přírůstek 1998 (dále př. 1998), neinventarizováno, s. 9.

¹⁰ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 14.

¹¹ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 9.

¹² Doležal, *Bydžov za světové války*, s. 14.

¹³ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 11.

*stupně, že jest jimi vnitřní pokoj ohrožen. Atmosféra politická jest plna neklidu, vídeňská bursa upadla v krizi, zmatek na všech stranách, a není vlastně nejmenší příčiny k tomuto rozechvění. Ale nezodpovědným žvlům, které pracují od smrti následníkovy se zvýšenou horlivostí, jedná se stůj, co stůj vyvolati nějaké zakročení proti Srbsku, a proto vymýšlejí události, aby se jimi veřejnost rakouská znepokojovala. Je pravda, že se tím situace zaostruje, takže v Itálii sledují náladu naší monarchie s obavami, a dokonce nařízena tam částečná mobilisace, ale není to vinou Srbska, nýbrž štvanic nezodpovědného tisku [...] Aby válečné rozechvění v naší říši utuchlo, o to se nestará tisková kancelář dostatečnou měrou, ačkoliv jest to v zájmu celé říše.*¹⁴ Za tyto a jiné zprávy byl týdeník několikrát cenzurován nebo byl celý jeho náklad konfiskován. Počátkem červencem došlo k oslavám výročí upálení mistra Jana Husa. V divadelním sále „na Kopečku“ hrála Blažkova herecká společnost divadelní hru „Jan Hus“ od Josefa Kajetána Tyla na kterou navazoval slavnostní večer s přednáškou dr. Baxy o Janu Husovi. Obě tyto akce však měly podprůměrnou návštěvnost a při přednášce byl sál již téměř prázdný.¹⁵

Na dne 26. července byla naplánována demonstrace československé sociálně demokratické strany u příležitosti výročí vydání Anenských patentů, avšak byla zakázána vládou. Namísto toho byla v důsledku neustálého napětí vyhlášena částečná mobilizace, která se týkala většiny záložníků do třiceti sedmi let. Novobydžovští záložníci nastoupili do vojenských transportů ráno 27. července a většina z nich byla přiřazena k 36. pěšímu pluku v Mladé Boleslavi a k 11. zeměbraneckému pluku v Čáslavi.¹⁶ Lidé ve velkém počtu přicházeli na nádraží k vojenským vlakům aby se s odjíždějícími rozloučili a dali jim na cestu různé drobnosti, jako například cigarety, tabák, ovoce, salámy a jiné. Většina vojáků a jejich blízkých se domnívala, že se brzy vrátí domů, neboť se velká část společnosti domnívala, že případný válečný konflikt nebude mít dlouhého trvání. O den později, 28. července 1914, však vyhlásilo Rakousko-Uhersko Srbsku válku.

2. 2 Vypuknutí bojů

Několik dní na to, 31. července, byla vyhlášena všeobecná mobilizace. Již o den dříve byla zastavena železniční doprava pro civilní osoby a zavazadla, neboť železniční

¹⁴ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 10.

¹⁵ Tamtéž, s. 11.

¹⁶ Tamtéž, s. 13.

spojení muselo být průjezdné pro vojenské transporty. První vojenský transport, který převážel prapor 74. pěšího pluku z Jičina, projížděl Novým Bydžovem 4. srpna. Příjezd tohoto vlaku vzbudil velikou pozornost a na novobydžovské nádraží přišlo mnoho lidí, aby vojáky přivítali a pohostili. Vlak s vojáky se zdržel ve městě necelé dvě hodiny a krátce před odjezdem požádal velící major Frühauf zástupce místního tisku, aby „vyslovili dík obyvatelstvu za pohoštění“¹⁷ Z počátku projíždějící vojenské vlaky vzbuzovaly veliký zájem a na nádraží se na ně chodili dívat lidé i z dalekého okolí, avšak po několik měsících toto nadšení ochablo a po půl roce transporty míjely bydžovské nádraží takřka bez povšimnutí.¹⁸ Železniční poštovní doprava pro civilní obyvatelstvo byla obnovena v polovině srpna a pouze omezeném měřítku, kdy byl vyhrazen pouze jeden dopolední vlak k Trutnovu a jeden odpolední k Chlumci nad Cidlinou. Byla také omezena přeprava balíků, kdy mohly být transportovány pouze balíky vážící maximálně pět kilogramů.¹⁹ Od 1. září pak jezdily vlaky podle mírového jízdního řádu, avšak v omezené míře.²⁰

Kvůli pracím na žnících se mohli někteří záložníci a domobrancí vrátit zpět domů. Po ukončení žní, které byly slabší než předchozí rok, ale stále dobré, a právě i díky návratu branců hladce provedené, nastoupili vojíni 22. srpna zpět do služby. O pět dní později nastoupili do vojenské služby muži ve věku třiceti sedm let. V následujících dvou týdnech pak byli povoláni do služby muži ve věku třiceti osmi až čtyřiceti dvou let. V průběhu války byly povolány do války další ročníky. Poslední povolávací rozkaz dostal ročník 1900 na konci ledna roku 1918. Pro utvoření obrazu toho, kolik mužů bylo odvedeno do vojenské služby může posloužit sčítání lidu. To poslední celostátní předválečné, které proběhlo v roce 1910, udává 7613 obyvatel. Při zjišťování počtu obyvatel v květnu roku 1915 bylo napočítáno 6903 obyvatel. Došlo tedy k téměř desetinovému úbytku, který přibližně koresponduje s počtem mužů, kteří narukovali do armády.²¹

Výjimku pro osvobození od domobraneckých prohlídek dostali podle výnosu č. 28 ze dne 24. 7. 1915 starostové obcí a členové městské rady, kteří byli ve svých

¹⁷ Doležal, *Bydžov za světové války*, s. 38.

¹⁸ Tamtéž, s. 39.

¹⁹ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 19-20.

²⁰ Tamtéž, s. 24.

²¹ Tamtéž, s. 69.

pracovních funkcích naprosto nezbytní a nepostradatelní.²² Záložníci měli možnost podat žádost o osvobození či odložení domobranecké povinnosti, ale ve většině případů byly tyto žádosti zamítnuty. Větší šanci na schválení pak měly žádosti, u nichž pravost důvodů prominutí či odložení povinnosti potvrdila městská rada či zastupitelstvo nebo o něj samo požádalo. Příkladem toho je lesní adjunkt František Hruška, kterému byl nástup do armády odložen hned dvakrát a nastoupil tak místo prosince roku 1916 až v březnu následujícího roku.²³ Kvůli válečnému konfliktu úřady usnadňovaly vojínům uzavírání sňatků a v některých případech dokonce docházelo k svatbách bez ženichovy přítomnosti, kdy místo něj byl na ceremoniálu vybrán zástupce.²⁴

2. 3 Lazarety

Již krátce po vypuknutí války začal Červený kříž chystat úpravy zdejší nemocnice pro raněné a nemocné vracející se z bojišť a byly také připravovány pomocné lazarety. Vedením města byly za tímto účelem propůjčeny prostory a nábytek pro jejich vybavení. Zároveň byly v bydžovské ale také i městecké a chlumecké nemocnici ošetřovatelské kurzy. První zranění se vraceli do Nového Bydžova počátkem září. Jejich zranění nebyla tolik vážná a mohli být ošetřováni v domácím prostředí. Zároveň také přišla zpráva o prvním padlém, jímž byl František Zámečník, student práv sloužící u 102. pěšího pluku, který padl 27. srpna.²⁵

První lazaret byl zřízen ve staré budově hospodářské školy a disponoval padesáti lůžky. Právě zde bylo hospitalizováno dvacet jedna raněných vojáků, převážně Poláků a Rusínů, z prvního transportu. Dalších šedesát pět mužů, jejichž zranění nebyla natolik vážná, bylo ošetřováno v domácím prostředí.²⁶ Počátkem listopadu 1914 bylo v lazaretech 134 vojáků, ale brzy stoupl jejich počet na 320. V té době byli mezi raněnými především Češi (okolo 150), dále Němci, Maďaři, Poláci, Rusíni, Slováci, Italové a jeden Rom.²⁷ V prosinci téhož roku byla v lazaretech uspořádána mikulášská nadílka, kdy byli všichni pacienti obdarováni drobnými dárky.²⁸ Na Vánoce téhož roku pak okresní pomocná úřadovna a Dámský komitét za podpory veřejnosti zaopatřily

²² SOkA HK, f. AMNB, inventární číslo (dále inv. č.) 2834, karton číslo (dále kart. č.) 204.

²³ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2836, kart. č. 206.

²⁴ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 65.

²⁵ Tamtéž, s. 24.

²⁶ Tamtéž, s. 26.

²⁷ Tamtéž, s. 37.

²⁸ Tamtéž, s. 40.

raněné vánočkami, štědrovečerní večeří a dárky. Jejich vděčnost se později projevila děkovnými vzkazy novobydžovským občanům a červenému kříži v místních novinách. Prvním zemřelým pacientem v novobydžovském lazaretu byl maďarský voják, který zemřel na zápal plic a jeho pohřeb se uskutečnil 26. dubna 1915.²⁹ Všechny válečné oběti byly pohřbeny na vojenském hřbitově z dob prusko-rakouské války, který je dnes národní kulturní památkou.

Celkově bylo pro ošetřování vojáků mimo nemocnice a budovy hospodářské školy další čtyři filiální lazarety: sál průmyslového muzea v budově partikulární pokladny, budova průmyslové dívčí školy, tělocvična městské chlapecké školy a opatrovna. Dohromady lazarety v Novém Bydžově disponovali až 400 lůžky. Legitimizace k návštěvě raněných a nemocných vojáků vydávalo pouze c. k. okresní hejtmanství, a to na potvrzení, že daný voják skutečně v nemocnici leží a na potvrzení úřadu, že dané osoba je s vojákem příbuzná.³⁰

2. 4 Polní pošta

Pro udržení alespoň základní komunikace mezi muži, kteří byli posláni na válečnou frontu a jejich rodinami, byly na základě vyhlášky Pražského poštovního ředitelství zakládány polní poštovní úřady. Ty měly za úkol zprostředkovávat jak úřední a služební poštu mezi jednotlivými vojenskými institucemi a útvary, ale také oboustrannou osobní korespondenci a zásilky vojáků s jejich blízkými. Daná vyhláška mimo samotné zřízení polních pošt zároveň ustanovovala pravidla týkající se vyplňování adres a stanovovala velikost a hmotnost soukromých zásilek. Základním komunikačním prostředkem se stala jednoduchá dopisnice polní pošty z růžového či bílého papíru označené v záhlaví feldpostkorrespondenzkarte či feldpostkarte, popřípadě maďarsky tábori postai levelezőlap. Tyto „feldpostky“, jak byly lidově nazývány, byly vydávány vojákům a ostatnímu vojenskému personálu zdarma a pro obyčejní občané si je mohli zakoupit státních poštovních úřadech, přičemž cena byla stanovena na jeden haléř za kus.³¹ Další používanou formou korespondence především na počátku války byly pohlednice, které přicházely od vojáků v hlavně době, kdy se jejich útvary nacházely ještě na území Rakouska-Uherska.

²⁹ Jaroslav Prokop, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2013, s. 121.

³⁰ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 2834, kart. č. 204.

³¹ Bydžovské listy 28 č. 15 z 8. 8. 1914, Archiv muzea Nový Bydžov.

V archivu městského muzea v Novém Bydžově se dochovala korespondence z pozůstalosti Josefa Koudelky, který byl svého času kustodem muzea a odborným učitelem na chlapecké měšťanské škole. Během světové války udržoval kontakty s mnoha svými kolegy a bývalými žáky, kteří narukovali do armády. Koudelka se stal jakým si prostředníkem mezi muži na bojišti a jejich domovinou. Ve svých psaních seznamoval adresáty, co nového se událo, ale i o tom, jak se daří ostatním odvedencům, neboť ačkoliv byli muži odvedeni ve stejný den, mohli být přiděleni k jinému vojenskému útvaru. Část této sbírky tvoří také korespondence s vojáky, kteří padli do ruského zajetí. Ti k dopisování používali ruské feldpostky, které byly upravené pro zajatce, či dopisnice Mezinárodního červeného kříže, díky kterému mohla tato komunikace probíhat. Samotný život v zajetí snášel každý muž odlišně. Například Václav Vaníček ve svém listu z dubna roku 1915 uvedl, že žije v kozácké vesnici spokojeně a v úplné svobodě. Na opačném protipólu pak stojí psaní od Koudelkova kolegy Šádka z října téhož roku: *„Vážený pane kolego! K velikému svému potěšení obdržel jsem dnes od Vás lístek dat. 22. 4. Děkuji Vám srdečně za milou to vzpomínku z dálné vlasti. Škoda jen, že některé zprávy tak zdlouhavě docházejí [...] Rok jsem v zajetí. Neveselý rok života, doba strádání a toužebného očekávání na osvobození. Útěchou jsou mi zprávy z domoviny, které mi poslední dobu často docházejí [...] Kéž bychom se šťastně všichni zase shledali!“*³² Jako příklad toho, jak válka a vzdálenost od domova měly na vojáky negativní vliv, lze uvést tragédii gymnaziálního profesora Bohumila Nevyjela. Ten působil jako záložní zásobovací důstojník v Uhrách a kvůli nevysvětleným ztrátám ve svém zásobovacím oddělení spáchal v lednu 1915 sebevraždu.³³

3 Válečné hospodářství

Válka měla neblahý účinek na fungování každodenního života ve všech jeho aspektech. Primárním zájmem státu se stala armáda, a to vedlo ke zhoršení životní situace každého člověka. Nedostatek pracovních sil ve všech odvětvích, nezaměstnanost, nedostatek potravin, věcí každodenní potřeby a jiné problémy se z postupujícími válečnými událostmi nadále prohlubovaly. Na tuto již tak špatnou situaci mělo negativ také počasí, zdražování či nedostačující zásobování. O tom, jak se

³²Státní oblastní archiv v Zámrsku, archiv muzea Nový Bydžov, fond J. Koudelka.

³³SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 59.

zvýšily ceny v průběhu války, svědčí zápisy v pamětní knize města. Zatímco v roce 1915 utratila tříčlenná rodina úředníka za stravu celkem 4217 K³⁴, následujícího roku pak 4790 K.³⁵ V roce 1917 se náklady vyšplhaly již na 6400 K³⁶ a v posledním roce války rodina zaplatila 11420 K.³⁷

3. 1 Nedostatek potravin a zdražování

Nedostačující zásobování potravin pro obyvatele byl jeden z hlavních problémů po celou dobu války. V den vypuknutí války městská rada vyzvala místní obchodníky, aby své zboží nezdražovali a nevyvolávali tak ve společnosti ještě větší neklid.³⁸ I přesto začali lidé ze strachu vytvářet velké zásoby potravin, což vedlo k poloprázdným obchodům, jelikož obchodníci nestačili zboží zaopatřovat. I přesto však zůstaly ceny potravin v prvních pár měsících války vcelku nezměněny.³⁹ Koncem léta a začátkem podzimu 1914 byla situace nepříliš odlišná od normálu. Žně byly sice slabší než ty minulé, i tak byla úroda dobrá, a i přes mobilizaci hladce provedena. Výnosem z 18. října však byla nařízena rekvisice obilí, tedy nucený prodej obilí pro válečné účely. Novobydžovský okres byl povinen postupně dodat od října 1914 až do března následujícího roku 120,5 q žita, 120,5 q pšenice 170 q ovsa a 30 q ječmene, přičemž rekvírovaná cena byla nižší než cena burzovní.⁴⁰

Tabulka č. 1 Srovnání rekvírované a burzovní ceny obilí

Zboží:	Průměrná burzovní cena (říjen 1914)	Rekvírovaná cena
1 q žita	34 K 50 ha	22 K
1 q pšenice	39 K	31 K
1 q ovsa	19 K 90 ha	19 K
1 q ječmene	23 K 30 ha	19 K

Válečné rekvisici podléhali i další potraviny, jako například brambory, maso apod. V lednu 1915 mělo býti z Novobydžovského okresu odvedeno armádě 420 kusů

³⁴ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 90.

³⁵ Tamtéž, s. 118.

³⁶ Tamtéž, s. 151.

³⁷ Tamtéž, s. 188.

³⁸ Tamtéž, s. 14.

³⁹ Tamtéž s. 23.

⁴⁰ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 1248, kniha číslo (dále kn. č.) 171.

hovězího dobytka.⁴¹ V dubnu 1915 měl novobydžovský okres dodat 5000q brambor pro válečné účely.⁴² V listopadu 1917 byla vydána nová vyhláška, podle které byl každý povinen z každého poraženého prasete ve prospěch veřejného zásobování odvést 2 až 10kg sádla podle mrtvé váhy daného kusu. Válečné rekvisice se s postupující válkou stupňovaly. V lednu 1918 proběhla rekvisice obilí v takové míře, že některým rolníkům nezbylo dosti k zasetí a v podobným situacím docházelo i o měsíc později u nuceného prodeje brambor. V této době byly rekvisice prováděny za asistence četnictva.⁴³ Docházelo také ke kontrolám na jatkách.

Bylo zapotřebí začít s moukou šetřit. Z tohoto důvodu se směl od 1. 12. 1914 připravovat chléb pouze ze 70% pšeničné či žitné mouky.⁴⁴ Zbytek těsta tvořily různé příměsi jako například ječná, bramborová, kukuřičná mouka či bramborová kaše. Později se také přimíchával bramborový škrob a kaše z něj. Pekaři a prodavači byli povinni zřetelně ve své prodejně označit, jakou příměs chléb obsahuje a kolik procent z celkového obsahu tvoří. Od února následujícího roku se přestaly péct housky. O dva měsíce později, 11. dubna 1915, byly zavedeny výkazné lístky na chléb a mouku, mezi lidmi přezdívané jako chleбенky a moučenky. Plný lístek byl na 1,4 kg chleba či na 1,96 kg mouky. Lidé, kteří měli více než 2 kg mouky v zásobě, dostávali první týden lístky zmenšené, které byly na 975 g mouky či na 1,365 kg chleba. V průběhu války se hodnota výkazných lístků měnila. V posledních dnech před platností tohoto systému byl o chléb takový zájem, že bydžovští pekaři nestíhali péct do zásoby na další dny.

Už tři dny po zavedení lístkového systému se vypravilo okolo dvou až tří set žen z tkalcoven před budovu okresního hejtmánství, kde se dožadovaly zrušení tohoto nového nařízení, avšak žádného výsledku nedosáhly.⁴⁵ Podobné tzv. hladové demonstrace se v průběhu války několikrát opakovaly. V srpnu 1916 proběhly dvě demonstrace, při kterých ženy žádaly větší přiděly potravin, především pak mouky a chleba.⁴⁶ 12. března 1917 proběhla demonstrace žen před budovou radnice za vyšší přiděly brambor a mouky a protesty se opakovaly o dva měsíce později, 1. a 7. května.

⁴¹ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2835, karton číslo (dále kart. č.) 205.

⁴² SOkA HK, f. Okresní soud Nový Bydžov, inv. č. 1170, kart. č. 67.

⁴³ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 159.

⁴⁴ Tamtéž s. 36.

⁴⁵ Tamtéž, s. 64.

⁴⁶ Jaroslav Prokop, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2013, s. 121.

Nedostatek mouky vedl k velké spotřebě masa, kvůli čemuž vláda od konce května 1915 zavedla bezmasé dny, kdy ve středu a v pátek nebylo možné zakoupit žádné maso. S postupem času docházelo k větším restrikcím a bylo v těchto dnech maso zakázáno i konzumovat, přičemž trestem byla peněžitá pokuta až 5000 K nebo odnětí svobody na dobu až šesti měsíců. Výjimku v konzumaci tvořily jitrnice, jelita a sekaná.⁴⁷ Zároveň panoval nedostatek mléka a másla, což bylo ještě více prohloubeno tím, že dobytek v této oblasti byl postižen slintavkou a kulhalkou.⁴⁸ Starostům všech obcí okresu bylo nařízeno hejtmanem sepsání seznamu chovatelů dojníc odvádějící mléko a máslo. Ti, kteří měli dojnice, ale mléko a máslo neodváděli či odváděli v malém množství byli potrestáni. Naopak odvádějící chovatelé měli různé výhody, například snížení či zrušení rekvizic sena a slámy.⁴⁹ Dalším problémem byl také nedostatek ovoce, neboť tehdejší úrodu poničily vichry. Především švestek a hrušek bylo málo. Jádrové ovoce se prodávalo za cenu 5 až 8 K za 100 kg.⁵⁰ V pozdějších letech bylo často obyvatelům doporučováno, aby pro lepší uskladnění ovoce konzervovali nebo sušili. V novinách vycházelo spoustu rad, jak nakládat s různými potravinami, například jak vyrábět domácí šunku, špek a uzeniny, jak šetřit moukou apod. Docházelo k takovému nedostatku cukru, že si hosté do hostinců museli přinášet cukr vlastní. Kdo chtěl v hostinci moučník, musel odevzdat několik útržků z chlebového lístku.⁵¹ Dne 1. 2. 1918 začala fungovat v Novém Bydžově okresní oděvna. Všechno oděvní mohlo být nakupováno a prodáváno pouze na osvědčení potřeby, kterému se mezi lidmi říkalo šatenka. V mnoha případech byla látka drahá či jí byl nedostatek. Podle pamětní knihy zákazník při koupi dostupné látky „*musel dávat velký pozor, aby mu hned na poprvé loket látkou neprolezl.*“⁵²

Válečná situace se citelně dotkla i hostinců a restaurací. Od srpna 1914 v Hostinci „na Kopečku“, který byl jakýmsi kulturním střediskem města, se nekonaly žádné zábavy, divadla, kinematografické představení, kvůli čemuž městské zastupitelstvo v dubnu 1915 rozhodlo o snížení pachtovní daně hostinci z 2600 korun na 1820 korun.⁵³ Ve

⁴⁷ SOkA HK, f. AMNB, inv. č.2764, kart. č. 199.

⁴⁸ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 71.

⁴⁹ SOkA HK, f. AMNB, inv. č.3944, kart. č. 319.

⁵⁰ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 35.

⁵¹ Tamtéž, s. 141.

⁵² Tamtéž, s. 160.

⁵³ SOkA HK, f. AMNB, inv. č.1248, kn. č. 171.

městě došlo ke zdanění lihovin a v březnu 1915 byla jako snaha boje proti alkoholismu vydána vyhláška, která stanovovala „že výčepy kořalen v sobotu již o 4. hodině odpolední a celou neděli zavřené býti musí“⁵⁴ Tato opatření měla za následek to, že v prvních sedmi měsících roku 1915 bylo v hostinci na Kopečku vytočeno pouhých 89,5 hl piva, kvůli čemuž se majitel hostince v září téhož roku opět obrátil na zastupitelstvo a pachtovní daň mu byla snížena na polovinu původní výše.⁵⁵ V srpnu 1916 vláda omezila výčep piva na dobu od sedmé do desáté hodiny večerní, v neděli pak od čtvrté do deseti hodin večer. Hostinský nemohl hostu nalít více než půllitr piva.⁵⁶

Nedostatek se také dotkl krmiva pro hospodářská zvířata. Od roku 1916 bylo zakázáno šrotování obilí. Úřady i noviny dávaly rady, jakým způsobem chybějící krmivo nahradit. Doporučovaným byl například kostival, sušené stromové listí či lišejníky. Cena za 100 kg listí byla 29 korun.⁵⁷ V době, kdy se přemnožili chrousti a hrozilo poničení úrody, byla vypsána odměna za sběr tohoto škůdce. Za litr chroustů bylo dáváno 6 h a za litr jeho larev, ponrav, 12 h. Tento příspěvek byl vypláceno z obecní pokladny a polovina nahrazena ze zemských prostředků.⁵⁸ Syroví chrousti sloužili jako potrava pro drůbež a z usušených se vyráběl šrot pro hospodářská zvířata.

Velkým problémem postihující Nový Bydžov a okolí, byl nedostatek uhlí a dříví. V zimním období byly zavřené školy a základním příjemcem uhlí byla především elektrárna a pekárny, jakožto hlavní zdroje potravin. Cena elektřiny se během války zvýšila, a proto v lednu 1916 byly zrušeny všechny slevy pro konzumenty elektrického proudu.⁵⁹ Aby se šetřilo elektřinou, bylo zavedeno několik opatření. Na jaře 1916 byly ve všech 124 pouličních lampách ve městě nahrazeny padesáti svíčkové žárovky nahrazeny žárovkami s 25 svíčkami, díky čemuž byly každý den ušetřeny zhruba 3 kW.⁶⁰ O rok později, v červnu 1917 městská rada rozhodla, že během léta bude veřejné osvětlení mimo provoz.⁶¹ V průběhu války byly zřízeny odběrné poukázky na uhlí dřevo a petrolej.⁶² V březnu 1917 hejtmanství získalo uhlí z chlumeckého cukrovaru,

⁵⁴ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2835, kart. č. 205.

⁵⁵ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 1248, kn. č. 171.

⁵⁶ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 110.

⁵⁷ Tamtéž, s. 111.

⁵⁸ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2706, kart. č. 195.

⁵⁹ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 98.

⁶⁰ Tamtéž, s. 103.

⁶¹ Tamtéž, s. 135.

⁶² SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 130.

díky čemuž se mohli žáci vrátit do škol a část uhlí byla také prodána veřejnosti, za cenu 1q za 8 K.⁶³ Na podzim téhož roku bylo získáno 1500 m dřeva z okolních panství, neboť městské lesy nebyly schopny dostatečně zásobovat město.⁶⁴

Neustálé rekvizice různého druhu měly za následek nedostatek potravin a surovin, které bylo potřeba dovážet. Státní aprovizační služba však nedokázala dostatečně zásobovat město a okres, a z toho důvodu se o shánění potravin starala Aprovizační komise, v jejímž čele stál Oldřich Jedlička, který byl zároveň členem okresního školského výboru.⁶⁵ Zboží, které bylo nakoupeno aprovizační komisí se pak prodávalo obyvatelům města za nižší cenu, než byla cena původní. Dále bylo kontrolováno, aby co nejméně potravin opouštělo okres.

3. 2 Finanční situace a válečné půjčky

V červenci 1914 lidé ve strachu z poklesu hodnoty papírových peněz začali vybírat svá konta v bydžovské spořitelně a strádat kovové mince, především stříbrné. Správa města apelovala na občany, aby tak nečinili a zachovali, neboť mimo jiné stříbrné mince obsahovali stříbro pouhé hodnotě 35 haléřů. I noviny psaly o nemístných obavách před bankrotem a ubezpečovaly obyvatelstvo že *„hospodářský stav naší říše jest však dnes bezpečně takový, že nemáme příčiny obávati se třeba i mírné formy státního bankrotu [...] proto nemusí se dnes obecenstvo u nás stejně jako v jiném spořádaném státu obávati bankrotu, nemusí se obávati ztráty papírových peněz v ceně. Papírová desetikoruna jest dnes platidlo neméně bezpečné než deset korun ve stříbře neb v kovu“*⁶⁶ Patrně díky těmto apelům výběry vkladů v Bydžově nebyly tak časté jako v jiných oblastech.⁶⁷

V průběhu války docházelo k vypisování tzv. válečných půjček. Na upisování těchto půjček tisklo pražské místodržitelství propagační plakáty s tímto dovětkem: *„V přesvědčení, že všechny kruhy a vrstvy země v plnění své vlastenecké povinnosti závoditi budou, obracím se na veškeré obyvatelstvo se žádostí, aby se každá korporace a každý jednatel, pokud bude jen možno, na upisování této zápůjčky účastnili.“*⁶⁸

⁶³ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 132.

⁶⁴ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 144.

⁶⁵ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 1248, kn. č. 171.

⁶⁶ Bydžovské listy 28 č. 16 z 22. 8. 1914, archiv muzea Nový Bydžov.

⁶⁷ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 18.

⁶⁸ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 59-60.

První takováto půjčka byla vypsána v říjnu 1914 a město se upsalo 10000 K. K druhé válečné půjčce se město upsalo 15000 K a městské zastupitelstvo o této částce rozhodlo na svém zasedání 20.7. 1915.⁶⁹ V prosinci téhož roku následovala třetí válečná půjčka a město se upsalo 25000 K. Novobydžovská spořitelna se na tuto půjčku upsala celkovou výší 596 000 K, z čehož 300 000 K bylo z vlastního jmění.⁷⁰ Na čtvrtou válečnou půjčku se město upsalo v polovině roku 1916 třiceti tisíci korun. V prosinci téhož roku městské zastupitelstvo schválilo pátou válečnou půjčku ve výši 20000 K. Šestá válečná půjčka byla upsána ve stejné výši jako ta předchozí a schválena v srpnu roku 1917.

3. 3 Nedostatek pracovních sil

Ačkoliv podle paragrafu 4 zákona o válečných úkonech ze dne 26.12. 1912 č. 236 r. z. povolávají se pro válečné účely v první řadě především nezaměstnaní a v předválečném Bydžově bylo evidováno padesát nezaměstnaných, převážně dělníků,⁷¹ i přesto došlo ve městě k utlumení či pozastavení činnosti většiny továren, protože do armády narukovalo mnoho pracujících dělníků. Jediná továrna, které se dařilo, byla tkalcovská firma M. B. Neumanna, která získala armádní zakázku a mohla tak nadále fungovat. Vojenskou zakázku taktéž získalo společenstvo obuvníků, které mělo armádě dodat několik set párů komisní obuvi. Pro hloučky nezaměstnaných dělníků uvolnila městská rada 3000 korun k peněžní podpoře.⁷² V druhé polovině září 1914 bylo v padesáti obcích novobydžovského okresu 109 nezaměstnaných, především dělníků a řemeslníků. Pro zmírnění nezaměstnanosti se konaly nouzové silniční práce.⁷³ Docházelo také k postupnému zavírání obchodů kvůli odvodům mužů starších ročníků. Například počátkem roku 1915 bylo v Novém Bydžově dvanáct řezníků, v prosinci téhož roku však již jen devět.⁷⁴ V rámci válečného hospodářství a průmyslu byli úředními rozkazy posíláni různí dělníci a řemeslníci do míst, kde to vyžadovala situace, například do továrny na střelný prach v Broumově, na opravy silnic či litoměřickému

⁶⁹ SOkA HK, f. AMNB, inv. č.1248, kn. č. 171.

⁷⁰ Bydžovské listy 29 č. 21 z 13. 11. 1915, archiv muzea Nový Bydžov.

⁷¹ SOkA HK, f. AMNB, inv. č.3119, kart. č. 252.

⁷² SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 20.

⁷³ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 59-60.

⁷⁴ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 89.

vojenskému velitelství.⁷⁵ Došlo také navýšení počtu žen v továrnách. V roce 1917 tvořily ženy 27% dělnictva. Plat v této době byl u mužů 3 K 20 h a u žen 2 K na den.⁷⁶

Absence mužů, kteří narukovali do armády, se také značně projevila u zemědělských prací, zvláště pak při žních. V roce 1918 musela býti na krátkou dobu pozastavena výuka na školách, neboť velká část učitelů musela vypomáhat na poli či se stáli členy žnových komisí. Při žních také vypomáhali vojáci, kteří sloužili jako pracovní síla a zároveň kontrola pro případnou pozdější válečnou rekvisici úrody.⁷⁷ Dalšími pomocnými pracovními silami byli váleční uprchlíci a zajatci. O zajatcích v Novém Bydžově a jeho okolí se nedochovalo mnoho informací. Jednalo se především o zajaté vojáky italské a ruské armády. Vypomáhali především na polích, někteří v továrnách, například cukrovarské rafinérii v nedalekých Skřivanech. Okresní hejtman Pohl si stěžoval na příliš velkou volnost pohybu italských zajatců. V posledním roce války, zajatci prchali ze zajateckých táborů a snažili se v okolních vesnicích vyžebrať jídlo. Na jejich chycení bylo vysláno četnictvo.⁷⁸

3. 4 Rekvizice zvonů

Válečná rekvizice kovů postihla během války Nový Bydžov několikrát. Již 21. 4. až 28. 4. 1915 proběhla ve městě válečná sbírka kovů, které se účastnila i školní mládež. Shromážděny byly staré předměty především z cínu, mědi, mosazi, zinku a olova. Dohromady bylo odesláno pomocnému úřadu c. k. ministerstva vojenství pět beden cínu a mosazi o celkové váze 90 kg a tři bedny mědi a zinku o váze 120 kg.⁷⁹ K největší rekvizici však došlo až v prosinci následujícího roku. Vojenská správa oznámila, že 4. prosince přijde domobranecký inženýr, aby byla domluven průběh a rozsah rekvizice zvonů pro válečné účely. Veřejnost se tuto zprávu dozvěděla 3. prosince z kazatelny v kostele sv. Vavřince a po požehnání se v půl čtvrté odpoledne všechny zvony ve všech kapličkách a filiálních kostelech rozezněly. Toto poslední sbohem trvalo hodinu a na závěr odzvonil Umíráček jako symbol konce.

Dalšího dne domobranecký inženýr rozhodl, že ze svatovavříneckého kostela bude odebrán pouze zvon Medián. Součástí rekvizice měly být také zvony z filiálních

⁷⁵ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2834, kart. č. 205.

⁷⁶ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 149.

⁷⁷ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2836, kart. č. 206.

⁷⁸ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 161.

⁷⁹ Tamtéž, s. 65.

kostelů v Měníku a Vysočanech, avšak pro jejich záchranu byl obětován největší bydžovský zvon Vavřinec. Ten byl ulit v roce 1491, během velkém požáru města v roce 1817 se roztavil a o rok později byl přelit a přejmenován z původního názvu Pavel. Byl 110 cm vysoký, v průměru měl 150 cm a vážil 1972 kg. Stejný osud potkal také zvon Florián a Umíráček o celkové váze 107 kg. Dále rekvisici podlehly oba zvony z kostela Svaté trojice, zvon Svaté trojice a zvon Panny Marie, které dohromady vážily 355 kg a také tři hřbitovní zvony z počátku století, které dohromady vážily 580 kg. Ještě naposledy se 9. prosince rozezněly zvony naposledy. Poté byl Vavřinec pro svoji mohutnost rozbit ve věži a jeho kusy byly shazovány dolů, Umíráček a Florián byly sneseny.⁸⁰

Touto událostí však rekvisice zvonů neskončily. Počátkem července 1917 byly pro válečné účely odevzdány všechny školní zvonce.⁸¹ V lednu 1918 došlo ke druhé rekvisici, při které byl z věže děkanského kostela sňat zvon svatý Václav, který vážil 654 kg. Společně s ním byly vyjmuty i hodinové cimbály. Za každý kilogram kovu byla dána náhrada 4 koruny.⁸² Poslední sbírka kovu se pak týkala cínových píšťal. Ze hřbitovního kostela bylo vyňato 41 kg píšťal a z kostela sv. Trojice přes 11 kg. Rekvisiční náhrada činila 15 korun za kilogram. Pouze varhany v děkanském kostele byly ze sběru kovů vynechány z důvodu velké uměleckohistorické hodnoty.⁸³

⁸⁰ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 115.

⁸¹ Tamtéž, s. 137

⁸² Tamtéž, s. 158-159.

⁸³ Tamtéž, s. 163

4 Společnost

Každodenní život obyvatele města se s příchodem první světové války obrátil vzhůru nohama. Mnoho mužů bylo povoláno na frontu, což vedlo k velkým změnám a omezením ve všech městských sférách. Kulturní život byl značně omezen a veškerý výtěžek putoval na podporu různých postižených skupin společnosti. Do města také přicházeli z oblastí poničených válkou uprchlíci. Největší změnou ve správě bylo jmenování nového hejtmána novobydžovského okresu, kterým se stal Karel Pohl, jenž byl do Nového Bydžova převelen ze západočeské Sušice v červnu roku 1916.⁸⁴ Oproti dr. Zikánovi, který zůstal okresním komisařem a členem okresního školského výboru a nadále měl velký vliv na dění ve městě, byl poněkud mírnější, neboť podle Doležala více než úřadu „*si všímal své zásoby viržinek, jichž by horlivým kuřákem.*“⁸⁵ Určité sympatie si také získal ve chvíli, kdy se veřejnost dozvěděla o zajetí jeho syna na italské frontě a jeho následného vstupu do italských legií. I tak bylo celé období První světové války ve znamení cenzury tisku a nucených projevů loajality k rakouskému trůnu.

4.1 Váleční uprchlíci

Hrůzy války na východní frontě měly za následek zpusťování oblasti Haliče, což mělo za následek útěk tamějšího obyvatelstva, které v mnohých případech přišlo o veškerý svůj majetek. První transport 110 haličských uprchlíků přijel do města na počátku října 1914. Ubytování byli v sálu průmyslového muzea v budově partikulární pokladny, který před jejich příjezdem sloužil jako lazaret. Stravu pro uprchlíky obstarávaly členky Severočeské jednoty. Následkem velkého přísunu raněných však musela být ošetrovna po dvou týdnech znovuzřízena a uprchlíci byli přestěhováni do jiných částí města a do nedaleké vesnice Smidary.⁸⁶ Dalším velkým přírůstkem uprchlíků byl transport z 25. listopadu téhož roku, kdy přijelo 500 uprchlíků, avšak nebyli ubytováni přímo ve městě, ale rozděleni do jednotlivých obcí okolo Nového Bydžova a Chlumce nad Cidlinou.⁸⁷ Od konce května 1915 také docházelo k přibývání válkou vyhnaného italského obyvatelstva z oblastí Jižního a Středního Tyrolska. Ti byli ubytováni v areálu bývalé Kefrovy parní pily u Chudonic a na tři sta dalších bylo

⁸⁴ Bydžovské listy 30 č. 9 z 10.6. 1916, archiv muzea Nový Bydžov.

⁸⁵ Josef Doležal, Bydžov za světové války, Nový Bydžov 1932, s. 156.

⁸⁶ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 34.

⁸⁷ Tamtéž, s. 39.

rozděleno do okolních vesnic. Majitel tohoto areálu si na chování uprchlíků stěžoval a žádal o náhradu škod, jelikož ubytování „*nemovitost nešetří a prkna lámou*.“⁸⁸ Dalším problémem byla komunikace s těmito imigranty, jelikož okresní hejtmanství nedisponovalo tlumočnickem. Z tohoto důvodu bylo tyrolským uprchlíkům sděleno, aby všechny své žádosti a připomínky podávali úřadu hejtmanství písemně.⁸⁹ V srpnu téhož roku se museli italští uprchlíci narození v letech 1878 až 1890, či 1894 až 1897 hlásit k domobranecké prohlídce.⁹⁰ V listopadu 1915 z nařízení c. k. místodržitelství požádal okresní komisař Dr. Zikán starostu města o statistiku počtu válečných uprchlíků ubytovaných v obci od vypuknutí konfliktu až do počátku listopadu 1915. Tento dokument měl být následně podán na ministerstvo vnitra.

Tabulka č. 2 Statistika válečných uprchlíků⁹¹

Dne	Počet ubytovaných osob dle národnosti:				Celkem
	polské	rusínské	židovské	italské	
1. 10. 1914	99	9			108
1. 11. 1914	102	9			111
1. 12. 1914	102	9			111
1. 1. 1915	102	9			111
1. 2. 1915	77	2			79
1. 3. 1915	77	2			79
1. 4. 1915	74	2			76
1. 5. 1915	68	2			70
1. 6. 1915	66	2	38	81	187
1. 7. 1915	52	1	48	81	182
1. 8. 1915	48		38	81	167
1. 9. 1915	36		29	83	148
1. 10. 1915	36		40	83	159
1. 11. 1915	20		31	83	134

⁸⁸ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2835, kart. č. 205.

⁸⁹ Tamtéž.

⁹⁰ Tamtéž.

⁹¹ Tamtéž.

Uprchlíkům bylo přidělena státní podpora 70 haléřů pro osobu na den. Na podzim roku 1915 bylo již výživné zvýšené o 20 haléřů a celkově bylo starostovi města posíláno pro tyto účely tři tisíce korun měsíčně.⁹² Taktéž obyvatelé města přispívali emigrantům především obnošenými šaty, prádlem, hračkami pro děti apod. Počátkem ledna 1915 započalo vyučování pro děti uprchlíků. Vyučovalo se v odpoledních hodinách ve dvou třídách a učily zde čtyři polské učitelky a jeden učitel. Koncem ledna byla výuka ukončena, jelikož se velká část Poláků byla nucena přestěhovat do vystěhovaleckých táborů u Chocně a Cmuntu (dnes Gmünd).⁹³ O rok později bylo zařízeno polodenní odpolední vyučování také pro 25 italských žáků v jedné ze tříd chlapecké měšťanské školy. Většina uprchlíků, kteří pobývali v Novém Bydžově, byli dělníci a rolníci, díky čemuž mohli zastoupit práci mužů, kteří byli odvedeni na frontu. Právě proto část polských vystěhovalců v Novém Bydžově alespoň na čas zůstala. V listopadu roku 1916 pak bylo dokonce provedeno šetření ohledně pracovních sil mezi uprchlíky, kdy se všichni práce schopní jedinci měli zapojit do prací a v případě zdráhání měli přijít o státní podporu.⁹⁴ Také ženy emigrující z válečných oblastí se snažily svým rodinám finančně dopomoci, například podávaly inzeráty do místních regionálních novin, ve kterých nabízely pomoc s háčkováním a vyšíváním.⁹⁵

4. 2 Dobročinné sbírky

V den vypuknutí války se městská rada, v čele se starostou města Aloise Stýbla, shodla na poskytnutí případné okamžité pomoci rodinám vojáků, kteří narukovali.⁹⁶ Vznikl Okresní pomocný komitét, kde lidé měli možnost přispívat peníze pro rodiny narukovaných vojáků. Ženám těchto mužů bylo darována 1,5 K, za každé dítě či rodiče 40 haléřů a 50 haléřů těm, kteří žili v nájmu. Takto bylo rozděleno zhruba 1300 K mezi 400 lidí.⁹⁷ Dále byla 17. srpna založena správce hejtmanství Dr. Zikánem Okresní pomocná úřadovna válečná, jejíž úkolem bylo spravování všech sbírek určených pro Červený kříž, pro chudé rodiny, vdovy a sirotky po padlých a pro raněné vojáky v lazaretech. Seznam darů byl pravidelně uveřejňován v regionálním tisku.⁹⁸

⁹² SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2835, kart. č. 205.

⁹³ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 57.

⁹⁴ SOkA HK, f. AMNB, inv. č. 2835, kart. č. 205.

⁹⁵ Bydžovské listy 29 č. 14 z 24. 7. 1915, Archiv muzea Nový Bydžov.

⁹⁶ SOkA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 14.

⁹⁷ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 56.

⁹⁸ Tamtéž, s. 56-57.

Na školách docházelo k tzv. haléřovým sbírkám, kdy žáci přispívali svým kapesným na sirotky po mrtvých vojácích. Výtěžek se poté posílal České zemské komisi pro péči o mládež.⁹⁹ V říjnu 1916 se konaly tzv. Obětní dny. V Novém Bydžově se vybralo 1169 K ve prospěch vdovského, sirotčího a invalidního fondu a rakouského fondu pro potírání tuberkulózy.¹⁰⁰ Stejně jako v mnoha jiných městech v Čechách, i v Novém Bydžově fungoval okresní odbor spolku České srdce. V prosinci 1917 se sešel přípravný komitét, který měl na starosti jeho přípravu. Tento spolek se zaměřoval na podporu hladovějících českých dětí, vdov a sirotků. V únoru 1918 tato organizace pořádala zábavný večer s hudebními čísly a jednoaktovou hrou.¹⁰¹

Vedle finančních sbírek se pořádaly materiální sbírky. Lidé posílali vojákům, chudému obyvatelstvu či válečným uprchlíkům např. oblečení či potraviny. Byla vytvořena myšlenka tvorby takzvaných zátiší, ve kterých by mohli vojáci odpočívat. Lidé na ně mohli přispívat buď finančně, či mohli darovat například knihy a noviny.¹⁰²

4. 3 Kulturní život

Kulturní život v Novém Bydžově byl během První světové války značně omezen. V prvních měsících válečného konfliktu nebyl o divadelní představení a koncerty veliký zájem. Činnost bydžovského ochotnického spolku byla utlumena, jelikož mnoho herců narukovalo do armády. Zároveň v roce 1915 byly jakékoliv divadelní produkce zakázány a hrát se smělo až díky výnosu c. k. ministerstva vnitra na sklonku roku 1916. Velkou část divadelních představeních tak zaopatřovali především různé kočovné divadelní společnosti. Do města se opakovaně vracela Blažkova divadelní společnost, dále zde účinkovala např. společnost Sedláčkova či společnost Emilie Sukové-Kramuelové. Z domovských sdružení vystupoval pěvecký spolek Lubor-Libuše. Většina kulturních akcí, která se uskutečnila v tomto válečném období, se vzdávala svých výdělků, ať dobrovolně či nedobrovolně, ve prospěch různých sbírek a spolků.

Slavnosti výročí pětiset let od upálení mistra Jana Husa byly zakázány, stejně tak i veřejná přednáška. Místní Sokol uspořádal domácí, veřejnosti však přístupné cvičení a pro poučení jeho členů byl Oskarem Butterem, profesorem zdejšího reálného

⁹⁹ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 100.

¹⁰⁰ Tamtéž, s. 112.

¹⁰¹ Tamtéž, s. 160.

¹⁰² SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 2837, kart. č. 207.

gymnázia, připraven cyklus dvanácti přednášek o Husovi. Taktéž byly zasazeny tři Husovy lípy.¹⁰³ Do kulturního života ve městě se zapojovali také žáci místních škol. Studenti reálného gymnázia pořádali v sálu hostince na Kopečku Hudební večer s hudebním a divadelním programem, hrála se Florentská tragédie od Oscara Wilda.¹⁰⁴ Konaly se Dětské dny, většinou na výročí nástupu Františka Josefa I. na trůn a jejich vítězů putoval sirotkům po padlých vojínech. Městské muzeum pořádalo výstavu výtvarných prací žákyň Dívčí průmyslové školy nazvanou Český svéráz.¹⁰⁵

První vystoupení ochotnického spolku po odmlce byla komornější z důvodu nedostatku herců a jejich kvalita nebyla příliš valná, ale diváci na ně i přesto chodili. V roce 1917 došlo ke zlepšení situace, neboť se z války navrátili někteří ochotníci a mohli se hrát těžší inscenace. Zlomovým okamžikem se však stalo představení divadelní hry *Fidlovačka* od Jana Kajetána Tyla dne 3. listopadu 1917 v sále hostince na Kopečku. Při zaznění *pisně Kde domov můj* hlediště povstalo a se slzami v očích se ke zpěvu připojilo a píseň byla zopakována. Následovalo pět repríz a pokaždé byly „nabity k udušení, že až lidé při nich omdlávali“.¹⁰⁶

Do podvědomí místních obyvatel se dostal svým podpisem Manifestu českých spisovatelů, v němž spisovatelé protestovali proti politice české části říšského parlamentu, spisovatel Alois Jirásek. Tato a další jeho vystoupení vedla k tomu, že její obecní zastupitelstvo města Nový Bydžov jmenovalo dne 7. května 1918 čestným občanem města. V srpnu téhož roku se místní ochotnický spolek rozhodl, jmenovat Jirásku čestným členem spolku, který byl na jeho počest a s jeho svolením přejmenován na Spolek divadelních ochotníků Jirásek. Místo diplomu bylo dáno 200k Svatoboru, spolku na podporu chudých spisovatelů a jejich rodin.¹⁰⁷

V posledním roce války byl v kulturním životě kladen velký důraz na české vlastenectví. Ochotnické divadlo hrálo výhradně české hry. V dubnu 1918 hrála ve městě v rámci svého turné česká filharmonie Smetanův cyklus *Má vlast*.¹⁰⁸ U příležitosti výročí položení základního kamene Národního divadla se konal 16. května

¹⁰³ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 98.

¹⁰⁴ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 107.

¹⁰⁵ Tamtéž, s. 106.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 90-92.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 163.

¹⁰⁸ Tamtéž, s. 133.

slavnostní večer v divadelním sále na Kopečku. Na programu byl proslov zemského poslance V. Sehnala o významu českých divadel, dále živý obraz Národ sobě a divadelní představení Václav Hrobčický z Hrobčic od Ladislava Stroupežnického. O tři dny později na tyto dny navázalo odpolední představení pro mládež, kde se zopakoval živý obraz Národ sobě a sehraňa Stroupežnického jednoaktová hra Zlá krev.¹⁰⁹ Aby se zvýšil zájem o Slovensko, pořádala vzdělávací jednota Komenský přednášku na toto téma, avšak nebyl o ni příliš veliký zájem.¹¹⁰ Během veřejných cvičení pořádaných novobydžovským Sokolem byly předváděny národní tance.¹¹¹

Mezi jakési centra českého vlastenectví, až dalo by se říci odboje, patřila lidová knihovna, ordinace dr. Maška, Boháčkovo knihkupectví či byty učitelů Živného a Valešky. Zde bydžovští akademici diskutovali o válečné situaci, četli zakázané italské noviny apod.¹¹² V roce 1918 nechal Ladislav Boháček ve svém knihkupectví instalovat vojenské mapy, na nichž barevnými praporky ukazoval situaci na válečných frontách. Podle Doležala tak činil, aby ukázal veřejnosti, že oficiální zprávy, které poskytoval generální štáb jsou lživé.¹¹³ Později však ve spolupráci dr. Vinkláře, asistenta Univerzity Karlovy, zhotovil mapy, které měly skrytě podněcovat myšlenku samostatnosti. Byl na nich vidět například ústup německé armády z Francie, či představa uspořádání nejen národů v Rakousku-Uhersku, ale celé Evropy po ukončení války.¹¹⁴ Knihkupec však nebyl za tuto činnost nikterak perzekuován a okresní hejtman Pohl na mapy reagoval se slovy: „*Nemyslíte si, že je to ještě trochu předčasné?*“¹¹⁵

Významnou osobností odboje pak byl gymnaziální profesor Oskar Butter, který byl předním členem českého domácího odbojového uskupení Maffie. Ten společně s Ladislavem Žitným, odborným učitelem měšťanské školy, obstaral za pomoci úředníka okresního hejtmanství Řezníčka cestovní pas pro dr. Edvarda Beneše do zahraničí, kde se stal důležitou součástí zahraničního odboje.¹¹⁶ Dále se díky Butterovi dostávaly do Nového Bydžova vlastenecké noviny, několik čísel *La Nation tchèque*, dva výtisky prvního čísla časopisu *Československá samostatnost* a dále také opis

¹⁰⁹ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 162.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 164.

¹¹¹ Tamtéž, s. 168.

¹¹² Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 62-64.

¹¹³ Tamtéž, s. 114.

¹¹⁴ Tamtéž, s. 115.

¹¹⁵ Tamtéž, s. 156.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 83.

Masarykova memoranda v angličtině, v němž budoucí prezident rozebírá mimo jiné evropskou mocenskou situaci, českou otázku a to, že by měl být založen samostatný český stát.¹¹⁷ Na procházkách k návrší Chlum pak tyto časopisy četl svým společníkům, Živnému a Valeškovi. Všechny tyto výtisky však byly Butterem spáleny, jelikož dostal varování od redaktora Času Ladislava Kunta, že rakouské úřady jsou domácím odboji na stopě. Krátce na to byl Kunte s dalšími odbojáři zatčen v tzv. Knoflíkové aféře.¹¹⁸ Profesor Butter se po válce stal generálním konzulem v Paříži.

4. 4 Školství

Výuka ve školním roce 1914/1915 byla zahájena na bydžovských školách v 16. září, a to i přes původní presumpce, že se z důvodu válečného konfliktu otevřou až v lednu. Hlavním problémem na školách byl nedostatek pedagogů. Již na počátku války narukovali tři učitelé z obecné chlapecké a dva z měšťanské chlapecké školy. V rámci okresu se jednalo o dohromady 39 učitelů a počet se stále navyšoval. Aby byla výuka zachována, muselo docházet ke spojování tříd a přesouvání učitelů, jak mezi třídami, tak v některých případech i mezi školami. Časem došlo také k zapojení pedagogů, kteří již odešli do penze. Podstoupení domobraneckých prohlídek se týkalo také žáků. Například maturitní zkoušky 6. 7. 1915 se z jedenácti oktávánů účastnili pouze čtyři, neboť ostatní již byli odvedeni a maturitu vykonali předčasně v březnu nebo v dubnu.¹¹⁹

Dalším omezením pak bylo využití budovy průmyslové dívčí školy a tělocvičny městské chlapecké školy jako lazaretů pro raněné a nemocné vojáky. Z těchto důvodů bylo vyučování průmyslové školy přemístěno do městské dívčí školy, kde se vyučovalo v odpoledních hodinách mezi druhou a šestou hodinou, přičemž literární předměty byly vynechány. Výuka tělesné výchovy nemohla na chlapecké škole probíhat, a i na dívčích školách byla rapidně omezena. Na druhou stranu se v průběhu války několikrát konaly na základě vyhlášky ministerstva zemské obrany vojenská cvičení mládeže. Nejprve tyto akce měli organizovat spolky jako například novobydžovský Sokol, později byl tento úkol přenesen na školy, kde sloužili místo hodin tělocviku. Dva závěrečné ročníky

¹¹⁷ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 153.

¹¹⁸ Tamtéž, str. 155.

¹¹⁹ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 74.

reálného gymnázia se učili od vojenského instruktora, který přijížděl každý měsíc, Morseovu abecedu, mávat praporky a telegrafovat.¹²⁰

Žáci se aktivně zapojovali různými způsoby do pomoci vojákům na bitevních polích a lazaretech. Žáci vyráběli například papírové ponožky, které vojáky chránily proti mrazu, dále také lněnou županovinu pro zdejší lazarety, nátepníky, kuklice, rukavice a jiné oblečení pro vojáky na frontě. Konaly se různé sbírky, např. oblečení, výrobků z kaučuku či sušeného jahodového a ostružinového listí. To bylo později drceno a sloužilo vojákům jako náhražka za čaj. Výkupní cena za 100 kg kvalitně sušeného listí byla 8 K.¹²¹

Vyučování v průběhu války muselo býti několikrát přerušeno. V říjnu 1914 se vyskytly ve městě spalničky, černý kašel, příušnice a spála, kvůli čemuž byly všechny školy na dva týdny uzavřeny. Školního režimu se také dotkl všeobecný nedostatek uhlí. První válečné uhelné prázdniny byly na bydžovských školách od 20. 1. 1917 a k otevření škol došlo teprve začátkem března. Další topnou sezonu byla situace ještě horší a školy musely býti uzavřené již v polovině listopadu. Žáci se vrátili do školních lavic 1. února v rámci obdenní výuky a k normálnímu vyučování došlo až na počátku dubna.¹²² Aby byla tato ztráta alespoň částečně nahrazena, došlo k prodloužení výuky. Na živnostenské škole pokračovací došlo dokonce k posunutí konce školního roku o dva měsíce na 30. červen. Kvůli špatné situaci se zhoršila docházka žáků. Rodiče omlouvali jejich absenci tím, že nemohou posílat hladové děti do školy a že jsou nuceni chodit po venkově a žebrať o chleba.¹²³

4. 5 Kriminalita

Z důvodu narukování tří z pěti městských strážníků do armády, bylo město nuceno přibrat do služby dva výpomocné strážníky s denním platem 3 K.¹²⁴ Většinu trestných činů na počátku První světové války tvořily drobné přestupky jako například drobné krádeže, opilecké výtržnosti či žebrota, které byly řešeny napomenutím, nocí v šatlavě a v případě opakovaného žebrotání vypovězením z města.¹²⁵ Za celou dobu

¹²⁰ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 78.

¹²¹ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 111.

¹²² Tamtéž, s. 159.

¹²³ Tamtéž, s. 165.

¹²⁴ Tamtéž, s. 21.

¹²⁵ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 1300, kn. č. 223.

války bylo postrkem dopraveno do domovské obce sedm osob, převážně za žebrotu a tuláctví.¹²⁶ Všechny tyto přestupky byly psány do výkazů policejní služby, které mimo jiné také zaznamenávaly pokusy o sebevraždy či požáry. Zcela ojedinělým záznamem je vražda četnického strážmistra Antonína Cidlinského. Ten 20. října 1914 prováděl hlídku v okolí Nového Bydžova. Mezi obcemi Řehoty a Opatovem se patrně dostal do konfliktu se skupinou cikánů a byl postřelen do nohy. Podařilo se mu zavolat si pomoc, avšak cestou do Nového Bydžova v povoze vykrvácel a zemřel.¹²⁷

S postupujícím válečným konfliktem a nedostatkem potravin a surovin začalo přibývat krádeží. I přes přísné tresty se kvůli nedostatku krmiva pro hospodářská zvířata rozmáhal polní pynch, kradla se především tráva a jetel.¹²⁸ V zimě při nedostatku topiva byly hlášeny krádeže dříví v lesích a uhlí na nádraží, docházelo dokonce ke ztrátám stromků v parcích, části lávek, laviček a mostů. Když v zimě roku 1917 přijela dodávka uhlí, došlo během jeho k prodeje mezi obyvateli města k nepokojům, a proto se dalších prodejů vždy účastnila četnická hlídka.¹²⁹ Docházelo ke krádeži hromosvodů a měděné krytiny ze střech, přičemž se zloději vydávali za zřizence poštovního úřadu.¹³⁰ Vyskytovali se takzvaní keřasové, překupníci jakéhokoliv zboží, především toho nedostatkového. Dále také bylo potřeba kontrolovat ceny zboží v obchodech i na trhu. Například hned na počátku války byla prodavačka, která prodávala na trhu máslo za průměrnou cenu, odsouzena k pokutě 30 korun a ke dvěma dnům ve vězení.¹³¹ Na jaře 1915 byli odsouzeni bydžovští řezníci pro nepovolené zdražování masa. Taktéž byla potírána lichva.¹³²

Narůstal počet anonymních dopisů, v nichž byly udávány neodvedení muži. Ve vlacích i jinde vojenská policie pátrala po dezertérech. Voják, který se nemohl prokázat vojenskými doklady že činní na základě svých povinností, byl zatčen a odveden k vyšetřování. Na hejtmanství byly posílány prosby o pomoc dopadení dezertérů s jejich popisy. Z bydžovských domobranců dezertoval Václav Čížek, který sběhl od 26. pěšího pluku a byl dopaden v Ostřihomi. Za vzniklé výdaje musela správa Nového

¹²⁶ SOKA HK, f. Okresní úřad Nový Bydžov, inv. č. 78

¹²⁷ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 1300, kn. č. 223.

¹²⁸ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 106.

¹²⁹ Tamtéž, s. 127.

¹³⁰ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 2837, kart. č. 207.

¹³¹ Hlasy od Cidliny 30 č. 11 z 3. 6. 1914, archiv muzea Nový Bydžov.

¹³² Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 80.

Bydžova zaplatit 9k a 80 h.¹³³ Naopak byl na Bydžovsku dopaden sběh Ottokar Doušan a byl dopraven četnictvem ke 12. pěšímu pluku do Čáslavi.¹³⁴

Docházelo také k soudním líčení ve věci velezrady. Novinář Josef Doležal ve svých pamětech vzpomíná na dva případy. Prvním byl řeznický chasník, jehož jméno si autor již nepamatoval, který v sousední vsi veřejně řekl že to „pořád Rakousko vyhrává a Rusové budou pomalu v Praze.“ Za tento výrok byl zatčen a stanul před vojenským soudem v Litoměřicích. Druhým případem bylo obvinění učitel Ryšavého za rusofilství, kvůli kritice války, Rakouska a Německa, a přáním obsazení Prahy carskou armádou. K odsouzení obžalovaného nakonec nedošlo, neboť trpěl žaludeční chorobou a byl hospitalizován v bydžovské nemocnici.¹³⁵ V červenci 1917 bylo úředně ohlášeno, že místnímu příslušníkovi B. Boreckému je zabaven veškerý majetek, neboť v ruském zajetí vstoupil do československých legií.¹³⁶

4. 6 Cenzura

Již před vypuknutím světové války byl tisk kontrolován pro případné protirakouské smýšlení. V případě, že byl některý článek posouzen jako závadný, vyšlo dané číslo s prázdným nezaplněným místem, popřípadě v horším případě nevyšlo vůbec a celý jeho náklad byl zabaven. S příchodem tohoto konfliktu se kontrola ještě více stupňovala a zasáhla i regionální noviny na Novobydžovsku, kde se otázkou cenzury tisku zaobíral okresní komisař Zikán.

Hlasy od Cidliny, s podtitulem list pro okres novobydžovský král. městecký a chlumecký, byl novinovým titulem České strany agrární a jejím vydavatelem byl Jan Novotný a vycházel první a třetí středu v měsíci. V průběhu války byly jejich články několikrát cenzurovány, především pro jejich satiričnost. Činnost tohoto listu zastavena v srpnu roku 1915.¹³⁷ *Bydžovské listy*, vydávané pravidelně dvakrát do měsíce již od roku 1886, byly v březnu 1916 na šest týdnů pozastaveny, protože „redaktor opomíjel vzdor opětovné výstraze uveřejňovat v něm články směru pozitivně patriotického“¹³⁸ Redaktoru tohoto časopisu pak byl poslán výměr okresního hejtmantství, ve kterém mu

¹³³ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 2835, kart. č. 205.

¹³⁴ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 2834, kart. č. 204.

¹³⁵ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 81-82.

¹³⁶ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 137-138.

¹³⁷ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 151.

¹³⁸ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 3229, kart. č. 263.

bylo oznámeno „že časopis se na dobu neurčitou zastavuje, protože vzdor výstraze přináší stati, jež pro závadnost uveřejniti nelze“¹³⁹

Pokrokové listy, s podtitulem Politický týdeník pro severovýchodní Čechy, vznikly pravděpodobně v Jičíně v roce 1908 a o tři roky později byly přesunuty do Nového Bydžova, kde se jejich vydavatelem a redaktorem stal PhC. Karel Šťastný.¹⁴⁰ Tento týdeník České strany pokrokové měl problémy s rakouskou cenzurou již v předválečné době, kdy řada jeho čísel byla konfiskována a redakci postihovaly četnické prohlídky. Dalším redaktorem se stal v březnu 1914 Josef Hruška a během jeho vedení došlo k zastavení vydávání *Pokrokových listů*. Z posledních osmi čísel tohoto týdeníku pouze jedno jediné prošlo cenzurou. Ve většině případech byly články či rovnou celá vydání kritizována za nedostatečnou vlasteneckost nebo v nich byly cenzory viděny snahy popuzovat společnost vůči statní správě a vzbuzovat v ni nenávisť. O zastavení činnosti byl redaktor seznámen 29. 8. 1914.¹⁴¹ Krátce na to se Hruška rozhodl vydat nový časopis *Denník českého severovýchodu*, jehož činnost však neměla příliš dlouhého trvání a po třech číslech, které byly všechny zkonfiskovány, přestal časopis sám vycházet, ačkoliv jeho zastavení okresní komisař Zikán sliboval.¹⁴²

4. 7 Loajální oslavy

Lojalita k Rakousku a k postavě císaře byla u občana pěstována již od raného věku. Žáci na měšťanských a obecných školách měli možnost koupit pohlednici *Hold dětí J. H. císaři pánu* a spisek *Život a panování J. V. Františka Josefa I.*¹⁴³ U příležitosti oslavy narozenin či jmenin císaře Františka Josefa I. a později císaře Karla a jeho chotě Zity Parmské se vyzdobovaly školy prapory a konaly dobročinné sbírky. V podobném duchu se též konaly oslavy německého císaře Viléma II., přičemž „učitelé museli dětem vykládati o zásluhách Vilémových o rakouskou říši a o jeho přichylnosti k naší dynastii.“¹⁴⁴

Oslavy narozenin, jmenin a výročí nástupu na trůn Františka Josefa I. byly velikou společenskou událostí. Dopředu byla starostovi města zaslána úřední výzva, aby během

¹³⁹ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 3229, kart. č. 263.

¹⁴⁰ Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 21.

¹⁴¹ Tamtéž, str. 36.

¹⁴² Josef Doležal, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932, s. 54.

¹⁴³ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 99.

¹⁴⁴ Tamtéž

příprav na tyto slavnostní dny byly po městě vyvěšovány květiny a žlutočerné rakouské prapory.¹⁴⁵ Oslavy byly zejména ve znamení bohoslužeb, kterých se účastnili všichni státní úředníci, zástupců školní mládeže a vojáků z místních lazaretů.¹⁴⁶ V těchto dnech se také konaly schůze městského zastupitelstva, na kterých byla vždy jako první bod slavností řeč starosty Stýbla vzdávající hold panovníkovi a tomuto dni.¹⁴⁷

V radostném duchu se taktéž nesla oslava dobytí Bělehradu v 3. prosince 1914. Všude byly rozvěšeny prapory a na přímí rozkaz okresního hejtmanství bylo slavnostně rozsvíceno náměstí. Správce hejtmanství Zikán dal vylepit plakát oznamující toto vítězství rakousko-uherské armády: „*S upřímnou radostí uvádím tuto zvěst, všemu obyvatelstvu okresu na vědomí, jsa jist, že tato zpráva bude všude pocity vděčnosti k našim chrabřým obráncům vlasti s důvěrou v další jejich hrdinské činy.*“¹⁴⁸ Do jaké míry upřímnosti byly všechny tyto loajální oslavy lze jen těžko určit. Mnohé z těchto oslav byly povinné a často měly určitou tradici, která se občanům vštěpovala již na školách. Pro některé do byla, když ne upřímnost, tak povinnost, což se mohlo týkat například státních úředníků, učitelů či vojenských osob. Jistě se našli také tací, kteří s nimi nesouhlasili, avšak ze strachu z případné persekuce se podrobili.

¹⁴⁵ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 2834, kart. č. 205.

¹⁴⁶ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 40.

¹⁴⁷ SOKA HK, f. AMNB, inv. č. 1248, kn. č. 171.

¹⁴⁸ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 40-41.

5 Samostatnost

První zpráva o vyhlášení samostatnosti byl úřední telegram, který přišel před osmou hodinou večerní a vyzýval k udržování železniční dopravy a odstranění všech rakouských státních znaků. Zpráva se rychle roznesla mezi obyvatele města. Došlo ke strhávání znaků rakouské monarchie, především dvouhlavých orlů, které byly naházeny do kašny na náměstí. Mladší část shromážděných se vydala do Skřivan, kde donutila majitele rafinerie, pána z Rittrů, aby odstranil německé nápisy a zavedl české úřadování.¹⁴⁹ O den později členové okresního národního výboru-schůze-vyzvání všech veřejných úředníků, aby složili slib novému československému státu, což učinili. Téhož dne vydal Okresní národní výbor vyhlášku, ve které stálo že „*přijímá jménem československé národní rady v Paříži a v Praze vládu v okrese do svých rukou*“¹⁵⁰

¹⁴⁹ SOKA HK, f. AMNB, př. 1998, neinventarizováno, s. 175.

¹⁵⁰ Tamtéž

Závěr

Ve své bakalářské práci jsem se zabýval tím, jak První světová válka ovlivnila běžný život obyvatel města Nový Bydžov. Mým cílem bylo co nejlépe a nejobjektivněji popsat hospodářskou a společenskou situaci ve městě během tohoto zásadního válečného konfliktu. Nejprve jsem popsal reakci novobydžovského obyvatelstva na atentát v Sarajevu a novobydžovskou mobilizaci, která byla na samém počátku války. Následně jsem se zaměřil na vojenskou stránku života za války, vojenské lazarety pro raněné a jakým způsobem fungovala komunikace s vojáky na frontě. Dále jsem se pokusil popsat složitou situaci válečného hospodářství, tedy nedostatku potravin, drahoty, nedostatečného zásobování a válečných rekvizic. Poté následovala část o změnách ve společnosti, kultuře, školství, kriminalitě, příchodu válečných uprchlíků a stupňování cenzury tisku. V závěru jsem také ve stručnosti popsal reakci občanů Nového Bydžova na vyhlášení samostatného československého státu. Ačkoliv mnohé z mnou použitých pramenů nejsou zcela objektivní, domnívám se, že jsem díky nim dospěl v této práci k jakési ucelené představě města v době válečného konfliktu.

Domnívám se, že se mi v této práci podařilo oproti dosavadní literatuře uceleněji zachytit podobu Nového Bydžova v době Velké války. Zásadní, dle mého názoru, je pro toto období velice špatná hospodářská situace, zvláště co se týká nedostatku potravin ale i základních surovin. Zároveň byla První světová válka i příčinou mnoha lidských utrpení. Ačkoliv z mnoha důvodů není znám přesný počet novobydžovských občanů, kteří padli na bitevním poli, poté co jsem prošel databází Vojenského ústředního archivu lze s jistotou říci, že si tento válečný konflikt vyžádal minimálně 35 obětí a toto číslo jistě není konečné. Na druhou stranu je to ovšem i období, ve kterém se ukázala schopnost obyvatel města vzájemné pomoci a ve kterém se postupem času začala ve společnosti šířit myšlenka české, a později československé, samostatnosti. Pro případné pokračování bádání na toto téma by bylo vhodné prozkoumat archivní fondy jiných obcí, které v danou dobu byly součástí Novobydžovského kraje. Tím by mohl vzniknout objektivně reálnější obraz města Nový Bydžov, ale i celého okresu v době První světové války.

Seznam pramenů a literatury

Prameny:

- *Novobydžovské listy*, ročníky 28-30, archiv městského muzea Nový Bydžov
- *Hlasy od Cidliny*, ročník 30, archiv městského muzea Nový Bydžov
- Statní okresní archiv Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, Pamětní kniha města Nový Bydžov 1914-1932
- Statní okresní archiv Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, kartony 195, 199, 204-207, 252, 263, 319
- Statní okresní archiv Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, Protokoly ze schůzí městského zastupitelstva 1913-1921
- Statní okresní archiv Hradec Králové, fond Archiv města Nový Bydžov, Výkazy policejní služby 1914-1916
- Statní okresní archiv Hradec Králové, fond Okresní soud Nový Bydžov, karton 67
- Statní okresní archiv Hradec Králové, fond okresní úřad Nový Bydžov, inventární číslo 78
- Vojenský ústřední archiv. Databáze padlých v 1. světové válce [online].

Literatura:

- DOLEŽAL, Josef, *Bydžov za světové války*, Nový Bydžov 1932.
- PROKOP, Jaroslav, *Nový Bydžov v proměnách staletí*, Nový Bydžov 2013.

Seznam příloh

Příloha A – Ukázka korespondence z pozůstalosti J. Koudelky

Příloha B – Statistika počtu válečných uprchlíků do listopadu 1915

Příloha C – Pohlednice novobydžovské nemocnice

Příloha D – Šatenka

Příloha E – Karta padlého vojáka

Příloha F – Fotografie c. a k. okresního soudu

Přílohy

Příloha A – Ukázka korespondence z pozůstalosti J. Koudelky

Вонненинскій 19. IV. 1915.

Poslat ihned příbuzným. **чешск.**

Jsem v ruském zajetí v městě *Вонненинск* gubern *Вонненинск* Jsem
zdrav, nejsem raněný. Můžete mě psát česky. Srdečný pozdrav.
Jméno i příjmení.

Posłać natychmiast krewnym. **польск.**

Jestem w niewoli w mieście..... guberni,..... Jestem
zdrow i nie ranny. Proszę pisać do mnie po polsku. Serdeczne ukłony.
Imię i Nazwisko.

*Z kraj sepri, od brěhi Tsimm,
prijimete přátelský pozdrav.
Mam úplnou svobodu a žiji
v rozácké vesnici spokojeně.
Milaš žijete v, vlt. kapale
Petrovorsk, Vonnenskaja oblast.
Vlt. kapale
12. 4. 1915*

Archiv muzea Nový Bydžov, fond Josef Koudelka

Австрия. *Чеху.*

ПОЧТОВАЯ КАРТОЧКА.
КОРРЕСПОНДЕНЦИЯ ВОЕННОПЛѢННЫХЪ.

Гоним
Josefu Koudelkovi
улицейск. школы
Новый Быдговь
Чеху.

12. 4. 1915

correspondances des prisonniers de guerre

Příloha B – Statistika počtu válečných uprchlíků do listopadu 1915

C.k.okresní hejtmánství v Novém Bydžově, dne 4. listopadu 1915.

Č: 28.468.

Velmi nutné!

XXXXXXXXXXXXXXXXXXXX

Váleční uprchlíci, statistika.

Všem městským a obecním úřadům!

Z nařízení c.k.místodržitelství, č. 9265-F, žádám pana starostu, aby najisto nejpozději do 10. listopadu 1915 sdělil zdejšímu úřadu tyto
XX
data:

1. Počet začátkem každého měsíce od počátku války až do konce měsíce října 1915 v obci ubytovaných válečných uprchlíků dle národnosti a sice:

Dne	Ubytováno bylo v obci uprchlíků dle národnosti:				Celkem:	Pozn.
	polské	rusínské	israelské	italské		
1. srpna 1914						
1. září "						
1. října "	99	9			108	
1. listopadu "	102	9			111	
1. prosince "	102	9			111	
1. ledna 1915	102	9			111	
1. února "	77	2			79	
1. března "	77	2			79	
1. dubna "	74	2			76	
1. května "	68	2			70	
1. června "	66	2	38	81	187	
1. července "	52	1	48	81	182	
1. srpna "	38		38	81	157	
1. září "	36		29	83	148	
1. října "	36		40	83	159	
1. listopadu "	20		31	80	131	

2. Kde uprchlíci v obci byli ubytováni, zda zdarma, či na náklad obce, neb jaké výlohy s bytem spojené byly hrazeny. *zde zdarma*

3. Jakým způsobem opatřen byl pro ně oděv, pradlo, obuv, slavníky, příkrývky, sláma atd. /zda soukromou dobročinností, či na náklad obce/ *soukromou dobrotou míst. a okolních ves. atd.*

4. Zda nutno bylo opatřiti lékařskou pomocí a léky a zda tyto poskytnuty zdarma či jak náklad s tím spojený byl hrazen. *na účet obce*

Svrchu stanovená lhůta buď b e z p o d m í n e č n ě dodržena, neboť celková zpráva okresu musí býti ministerstvu vnitra v ustanovenou

lhůtu podána. Úřadující c.k.okres.komisař: Dr. Zikán,

Příloha C – Pohlednice novobydžovské nemocnice

Příloha E – Karta padlého vojáka

Příjmení a jméno *Rada* *Josef*

Hodnost a pluk *pěšák*
Pěší pluk č. 19

Datum a místo narození *1899, Pražek,*
(polit. okres, země) *pol. okres Nový Bydžov,*
země Česká

Příslušnost *Nový Bydžov, pol. okres*
(polit. okres, země) *kyš, země Česká*

Datum a místo úmrtí *1917, 15. listopad*
(polit. okres, země) *Praha II., posádkové nemocnice,*
země Česká

Datum pohřbu *1917, 18. listopad*

Označení hřbitova a místo *Olšanský hřbitov*
(polit. okres, země) *in Praze, pol. okres kyš, země*
Česká

Oddělení, číslo hrobu *h. č. 278 / II.*

Opsáno podle *matiky zemích posádkové*
nemocnice č. 11, uložené v duchovní
správě sborné nemocnice 1.

Úmrtí kniha: tom., fol. *Tom. XIV., fol. 306.*

Tiskárna MNO. — 1163-36.

Příloha F – Fotografie c. a k. okresního soudu

Archiv muzea Nový Bydžov